

Branko Ostajmer

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje,
Slavonski Brod)

ZAKON O UREĐENJU GRADSKIH OPĆINA IZ 1895. I POLOŽAJ BRODA NA SAVI

UDK 329(497.5 Slav. Brod)SP"1895"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 15. ožujka 2009.

Autor u radu na temelju arhivskog gradiva, literature i tiska obrađuje zanimljivu epizodu iz političkog života Broda krajem 19. stoljeća. Najave izmjena Zakona o uređenju gradskih općina izazvale su brojne i oštre reakcije u Hrvatskoj i Slavoniji. U bojazni da Khuenov režim namjerava dodatno suziti gradsku autonomiju, reagirao je i brodski Klub Stranke prava, potvrdivši se i ovom prigodom kao najsnažnija i najbolje organizirana stranačka organizacija u Brodu.

Ključne riječi: Slavonski Brod, Stranka prava, Zakon o uređenju gradskih općina iz 1895.

Uvod

Prvi zakon kojim su u modernom razdoblju uređeni ustroj i položaj gradova u Hrvatskoj i Slavoniji bio je Zakon o ustroju gradskih općina u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Donijet je 1881. godine, a bio je pripremljen nekoliko godina ranije, u sklopu opsežnih modernizacijskih reformi za banovanja Ivana Mažuranića. Ovim je Zakonom uspostavljen razmjerno uravnotežen odnos autonomije i središnjih vlasti: gradovi su vezani uz Sabor i Vladu pa je na taj način donekle umanjena osnova njihove samoupravnosti, no ipak im je bila osigurana i razmjerno široka autonomija. Zakon je značajan i zbog demokratskijskih pomaka koje je donio, budući da je aktivno biračko pravo bilo protegnuto i na žene, pa su one tako prvi put u Hrvatskoj dobile politička prava. Zakon je stupio na snagu 1. siječnja 1882. godine, a drugom banovom naredbom koju je on izdao kao kraljev povjerenik u poslu sjedinjenja hrvatsko-slavonske Krajine, Zakon je protegnut i na krajiške gradove, s time da je aktivno izborno pravo u ovim gradovima i dalje bilo ograničeno na muškarce.¹

¹ "Zakon od 28. siječnja 1881. ob ustroju gradskih općina u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji", *Sbornik zakonah i naredabah valjanah za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, godina 1881., komad III, br. 3, 95-119. Opširno o ovom Zakonu kao i o razvoju regulative u razdoblju 1848.-1881. vidi u: Dalibor Čepulo, "Položaj i ustroj hrvatskih gradova prema Zakonu o uređenju gradskih općina iz 1881. godine", *Hrvatska javna uprava* 2 (2000), 1, 83-120. Usp. Milan Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, knjiga prva* (Zagreb, 1899), 460-463.

Među potonjim gradovima bio je i Slavonski Brod (u to vrijeme Brod na Savi), koji je status grada uživao od 1871. godine, odnosno od kraljevskog otpisa Franje Josipa (8. VI. 1871.) kojim su na snagu stupili Zakon o ustrojnih uredbah gradskih i seoskih obćinah u vojnoj Krajini i Red za gradove u hrvatsko-slavonskoj vojnoj Krajini.²

Prema §. 5. Zakona iz 1881. godine, gradovi su bili dužni sastaviti statut o svomu unutarnjem ustroju i poslovanju te ga podnijeti na potvrdu Zemaljskoj vladi, njezinu Odjelu za unutarnje poslove.³ Slavonski Brod svoj je statut donio 1883. godine. Sastavio ga je poseban Odbor za izradu gradskoga statuta kojega su činili gradonačelnik Vaso Bratelj, podnačelnik Josip Baumeister i Josip pl. Filipović (Jozo pl. Phillipović). Odbor je svoj posao dovršio 8. veljače 1883. godine,⁴ a brodsko gradsko zastupstvo statut je prihvatilo na svojoj redovnoj sjednici održanoj 6. i 7. ožujka iste godine. Statut je konačno stupio na snagu nakon što ga je svojom naredbom od 19. svibnja iste godine odobrio i Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade.⁵

Brodski gradski statut bio je sačinjen od 85 paragrafa i u njima je podrobno razrađen način rada gradskoga zastupstva koji je tek u osnovnim crtama bio utvrđen Zakonom o uređenju gradskih općina.

Prve izmjene u Zakon o uređenju gradskih općina unijete su 1886. godine, na samom početku ere bana Dragutina Khuena-Héderváryja, a izmjena ma se išlo za centralizacijom, odnosno za sužavanjem gradske autonomije i gradovi su bili postavljeni u sustav državne uprave.⁶

S vremenom su postali primjetni određeni nedostatci Zakona iz 1881. godine, a Zakon je trebalo uskladiti i s reorganizacijom upravno-političkog ustroja provedenom 1886. godine. Pokazalo se je, također, da je Vlada bila preopterećena opsegom poslova koji su došli pod njezinu nadležnost 1886. godine kada su noveliranjem Zakona o gradskim općinama svi gradovi izravno podređeni Vladi.⁷

Najave novog Zakona

Zbog svega navedenog u Vladi je u proljeće 1894. godine započela priprema opsežnijih zahvata u ovaj Zakon. Prve vijesti o predstojećim izmjenama Zakona do oporbe su doprle u proljeće te godine. Početkom svibnja za-

² Čepulo, "Položaj i ustroj", 92.; Rudolf Horvat, *Slavonski Brod* (Zagreb, 1941), 21.

³ "Zakon od 28. siečnja 1881. ob ustroju gradskih obćinah", 96.

⁴ *Statut grada Broda ob uređenju gradske uprave* (Osijek, [1883]), 38.

⁵ *Isto*. Statut je potom tiskan u Osijeku, u tiskari Julija Pfeiffera.

⁶ Veliki župani i vrhovni načelnici (za Zagreb i Osijek) – imenovani od kralja na prijedlog bana – imali su pravo punog nadzora rada gradonačelnika i poglavarstva. Čepulo, "Položaj i ustroj", 117.

⁷ Prethodno su 1892. godine unijete manje izmjene koje su se odnosile na sustav izbornoštava u Zagrebu. Smrekar, *Priručnik*, 463-464.

grebački je *Obzor* u uvodnom članku iznio zle oporbene slutnje u vezi sa sve češće spominjanim, premda ne i službeno najavljenim izmjenama Zakona. Potpuni izostanak konkretnijih informacija o smjeru u kojem će biti učinjene izmjene, te okolnost da su *Narodne novine* kao službeni Vladin organ o svemu šutjele “kao riba” izazivali su, posve razumljivo, uznemirenost kod cjelokupne oporbe. Izričit povod *Obzorovom* uvodnom komentaru bila je glasina prema kojoj se je Vlada odlučila prijedlog izmjena Zakona predložiti već na prvom sljedećem zasjedanju Sabora, i u okviru kojega je smjerala zahvatiti i u pitanje aktivnoga izbornog prava za gradske izbore. *Obzorov* uvodničar od Zakonske osnove nije očekivao ništa pozitivno, odnosno naslućivao je konzistentan nastavak dotadašnje, već desetljetne Vladine zakonodavne djelatnosti: “Glasovi, koji se pronose o tom, davaju nam razumjeti, da će se vlada držati i u ovoj novoj reformi onoga načela, koga se držala donajajući u posljednjih deset godina razne političke zakone, načela naime, da su dobri samo oni zakoni, koji su koristni onomu, koji je u vlasti. Ovo načelo vlada zakonima o političkoj upravi, a i zakonom o izbornom redu za sabor. Ovo načelo uvađa i sankcionira konstitucionalni absolutizam [...]”⁸

Obzor je istoj problematici uskoro posvetio još jedan uvodni članak. Nepotpisani autor komentirao je nadolazeće srpanjsko zasjedanje Sabora – kada se “za vrijeme ljetne žege zatvaraju vrata svih sabora naše monarhije” – i neposredan povod tom zasjedanju razaznao je u namjeri Vlade da ubrzanom izmjenom Zakona o uređenju gradskih općina spriječi mogućnost oporbenog preuzimanja vlasti u Zagrebu.⁹ Prema uvodničaru, izrada izmjena Zakona bila je povjerena prof. Franji Spevecu i on je, u suglasnosti s Vladom, već dovršio dotičnu Osnovu zakona.¹⁰

Gra anska skupština u Brodu 29. srpnja 1895.

U narednom su razdoblju diljem banske Hrvatske učestali oporbeni prosvjedi protiv bilo kakva Vladina zadiranja u “gradski” Zakon, a iznimka nije bio ni grad Brod. Reakcija brodske oporbe bila je posve očekivana, ne samo stoga što je Brod bio jedan od rijetkih gradova u kojima je vlast bila u rukama oporbe,¹¹ već osobito stoga što je u gradu djelovala jedna od najbolje organiziranih oporbenih lokalnih stranačkih organizacija – Klub Stranke

⁸ “Novela o gradskim izborima”, *Obzor*, XXXV/1894, 127 (5. VI. 1894), 1.

⁹ Te, 1894., godine istjecao je mandat polovici zagrebačkih gradskih zastupnika i tijekom ljeta imali su se izabirati novi. Mogući uspjeh oporbe na tim izborima mogao je ugroziti prevlast režimske Narodne stranke. “Hrvatski sabor”, *Obzor*, XXXV/1894, 148 (30. VI. 1894), 1.

¹⁰ “Hrvatski sabor”, *Obzor*, XXXV/1894, 148 (30. VI. 1894), 1.

¹¹ Dužnost brodske načelnika u to vrijeme (od 1894. godine) obnaša Stjepan pl. Horvath, po političkom opredjeljenju blizak Neodvisnoj narodnoj stranci i zagrebačkom dnevniku *Obzor*. Bio je izraziti štovatelj biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Mirko Marković, *Brod. Kulturno-povijesna monografija* (Slavonski Brod, 1994), 17, 212.; [Milan] Krištof, “Naši gospodarski meceni”, *Gospodarski list*, LXXX/1922, 6 (15. III. 1922), 2-3.

prava.¹² Taj je Klub izdavao i vlastiti, vrsno uređivani tjednik, i Brod je po svemu tomu bio iznimka u pretežno “mađaronski” opredijeljenima Slavoniji i Srijemu.

Upravo je od strane Kluba Stranke prava potekao brodski prosvjed protiv izmjena Zakona. U želji za privlačenjem što većeg dijela brodske javnosti, Klub je na svojom sastanku održanom 19. srpnja donio odluku o sazivanju građanske skupštine (“meeting”, “meting”)¹³ s jasnim ciljem prosvjedovanja protiv najavljenih izmjena kojima se – takav je barem dojam prevladavao – željelo okrnjiti autonomiju gradova banske Hrvatske. Skupština je zakazana za dan 29. srpnja u brodskoj četvrti Jankomir.¹⁴

Skupština je bila najavljena, a potom i popraćena u *Posavskoj Hrvatskoj*,¹⁵ spomenutom brodskom pravaškom tjedniku. Izdavač *Posavske Hrvatske* bio je Zefir Marac,¹⁶ predsjednik Kluba Strane prava i brodski gradski zastupnik, a odgovorni urednik bio je Milan Kerdić,¹⁷ također istaknuti brodski pravaš.

Neobično je da je skupština sazvana prije negoli je Osnova zakona bila podnesena hrvatskom Saboru, pa čak i prije konkretnijih službenih najava glede sadržaja izmjena Zakona. U tim su okolnostima sazivači skupštine prigodom njezine najave bili prinuđeni suprotstaviti se mišljenju – očigledno

¹² O pravaštvu u Brodu krajem 19. stoljeća vidi: Mato Artuković, “Stranka prava u političkom životu Broda krajem 19. stoljeća”, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje* 19 (1982), 1-19.

¹³ Nije to bilo prvi put da Brođani održavanjem građanske skupštine nastoje obraniti nezavisnost svoga gradskog zastupstva i poglavarstva. Naime, i 1879. godine pokušali su skupštinom izraziti nezadovoljstvo činom zagrebačke krajiške uprave koja je bila raspustila gradsko vijeće i magistrat te postavila komesara, ali je tada skupština bila zabranjena. Horvat, *Slavonski Brod*, 27-28.

¹⁴ “Klubska zaključci”, *Posavska Hrvatska*, I/1894, 29 (28. VII. 1894), 1.-2. Na istom sastanku se je raspravljalo i o koracima kojima se je išlo za širenjem stranačke organizacije u brodskom i garčinskom izbornom kotaru.

¹⁵ Više o *Posavskoj Hrvatskoj* vidi u: Mato Artuković, “Posavska Hrvatska (1894.-1898.). Stogodišnjica prvih brodskih novina”, *Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje* 3 (1995), 103-120;

¹⁶ Zefir Marac (? – Slavonski Brod, 1918.), trgovac. Doseljenik iz Dalmacije, od 1890. godine upravljao hotelom “Jankomir” pored željezničkoga kolodvora, a od obitelji Jarić je otkupio i pustaru koja se protezala sjeverno od željezničkog kolodvora do Brodskog brda (godine 1919. to je zemljište otkupio grad za potrebe izgradnje Tvornice vagona). Bio je pristaša Stranke prava, osnivač i vlasnik *Posavske Hrvatske*, a od 1901. do 1908. godine brodski gradonačelnik. Kasnije pristao uz Hrvatsko-srpsku koaliciju. Artuković, “Posavska Hrvatska”, 52.; Zvonimir Toldi, *Brod na Savi. Dva zlatna doba. U susret 750. godišnjici grada 1244-1994* (Slavonski Brod, 1991), 210.

¹⁷ Milan Kerdić (Davor, 22. X. 1856. – Davor, 25. VI. 1900.), novinar i političar. U Zagrebu završio pravo. Od mladosti pristaša pravaške ideje i suradnik pravaške *Slobode*, kojoj je od 1880. do 1884. bio i urednik. Od 1894. do siječnja 1898., kada se povlači u rodni Davor, uređuje *Posavsku Hrvatsku*. Mato Artuković, “Milan Kerdić (1856.-1900.)”, *Godišnjak (Matica hrvatska Slavonski Brod)* 1 (2001), 191-194.

vrlo raširenu – prema kojem je sazivanje skupštine u tom trenutku preuranjeno i suvišno.

Brod je bio prvi grad u kojemu je sazvana ovakva skupština povodom glasina o novom Zakonu, i sazivači skupštine izražavali su nadu da će si cijeli Brod tom skupštinom osvjetlati obraz, a ujedno potaknuti i druge hrvatske gradove “da se uhvate u složno kolo proti svakom krnjenju autonomije i pravah gradova u Hrvatskoj”.¹⁸ Sazivači su bili svjesni da njihova inicijativa ima skromne izgleda na uspjeh, ali su u najavi skupštine isticali da “izjava naroda u sličnih prilikah ako i ne urodi pozitivnim uspjehom, ima veliku moralnu važnost već u tom, jer se nemože prigovoriti nemarnost i nehaj na obrani životnih interesa”.

Premda je, dakle, bilo nepoznato u kojem će se smjeru mijenjati dotadašnji zakon, *Posavska Hrvatska* nije dvojila da je konačni Vladin cilj izmjenom izbornog reda osigurati prevagu činovništva u gradskom zastupstvu, a sâmim tim i prorežimsku većinu, kakvu je već imala u Saboru. Da je tomu tako, autor uvodnika je potvrdu nalazio u riječima bana Khuena-Héderváryja, izrečenima u Saboru nekoliko dana ranije,¹⁹ kao i u iskustvu s “odlučujućim faktorima” koji su sustavno nastojali ograničiti slobode u Hrvatskoj. Za dotadašnji izborni red za gradske zastupnike uvodničar je pisao da je sve samo ne liberalan, ali da ipak i takav ostavlja mogućnost da o pobjedniku izbora odluči volja naroda. Izmjenama ovoga reda od gradova se želi načiniti “skutonoše današnjega sustava”, lišiti ih autonomije i pravâ što im ih je Zakon dotad pružao, zaključuje autor, te se pita ima li “gradjanina, bio on vjere koje mu drago, koji nebi morao biti proti tomu?”

Uvodničar je apelirao na građane da se složno odazovu pozivu na obranu “i previše tiesne autonomije i ostanakah od pravah, koje sada po postojećih zakoni gradovi u Hrvatskoj uživaju”, naglasivši da se to tiče svakoga, bio “on Hrvat ili ‘Srbin’, Židov, ili bilo koje vjere”. Pozivalo se je, također, i političke protivnike – “vladinovce”, makar je bilo teško za očekivati da bi se netko od njih mogao i odazvati na političku manifestaciju iza koje je stajala Stranka prava.

Nadalje, upozoravao je da se izostanak sa skupštine ne može opravdati uvjerenjem da skupštinska izjava Brođana, pa bila ona i jednoglasna, ne može

¹⁸ “Gradjanski meting”, *Posavska Hrvatska*, I/1894, 29 (28. VII. 1894), 1.

¹⁹ Na sjednici održanoj 24. srpnja Josip Frank upitao je bana namjerava li uskoro objaviti Osnovu zakona o promjeni Zakona o uređenju gradskih općina, kako bi zastupnici imali dovoljno vremena proučiti ju. Ban je predlaganje Osnove najavio za jesen, te ustvrdio kako nije točno da vlada namjerava što brže riješiti ovo pitanje, nego da je i sâm držao da je raspravu bolje odložiti za jesensko zasjedanje Sabora, kada će biti više vremena. Dodao je da i osobno želi iskoristiti to vrijeme kako bi bolje proučio Zakonsku osnovu (“[...] da proučim i pregledam ustanove, koje se promienjuju, te da što bolje uzmognem opravdati namjere, koje se u zakonu iztiču”). *Stenografički zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (dalje: *SZ*), petogodište 1892.-1897., sv. III. (Zagreb, 1895), 1619.

ništa promijeniti, budući da se u ionako “nema gledati na uspjeh, već na to što gradjanstvo o tom sudi. A gdje stoji zapisano, da se vladajući krugovi na jednodušnu izjavu svih gradovih neće osvrutati?” [spac. *Posavska Hrvatska* – op. B. O.].

Samo ovakvom, (pre)ranom skupštinom može građanstvo Vladi dati “direktivu, da prema želji i potrebi našoj one reforme upriliči”, odnosno pravodobno iskazati svoj stav i tako onemogućiti bilo koga da kasnije tvrdi kako zakonska osnova odgovara volji naroda, budući da je on šutnjom (“muče”) odobrio Vladin prijedlog.²⁰

Sazivači su održavanje skupštine prijavili gradskom poglavarstvu, ono ju je odobrilo, i skupština je održana u poslijepodnevnim satima 29. srpnja u Jankomiru²¹. Podaci o broju okupljenih Brođana se razlikuju. Prema službenom zapisniku sa skupštine, bilo je oko 150 nazočnih, a pravaški su listovi – brodska *Posavska Hrvatska* te zagrebačka *Hrvatska* – uvećali tu brojku i izvijestili o “preko 200 gradjana”.

Skupštinu je u ime sazivača otvorio Mato Piškorić, na čiji je prijedlog za skupštinskog predsjednika izabran Koloman (Coloman) Benčević. Benčević je zahvalio, obrazložio dnevni red, predstavio izaslanika gradskog poglavarstva Stevu Vukovića, imenovao Milana Kerdića voditeljem zapisnika, i potom otvorio skupštinu.

Prvi govornik bio je Zefir Marac i on je u svom govoru naglasio važnost pitanja zbog kojega se održava skupština. Otklanjajući mišljenje prema kojemu je sazivanje skupštine preuranjeno, naglasio je da skupština ne bi bila ovlaštena raspravljati o Osnovi zakona koja bi već bila predložena na raspravu Saboru, odnosno da građanska skupština može isključivo prije predlaganja Osnove zakona Vladi uputiti “direktivu”. Potom je progovorio o važećem Zakonu i pojedinim njegovim odredbama, te o načelima na kojima bi trebao biti izmijenjen. Prvo načelo koje je Marac istaknuo bilo je da novi Zakon bude jednak za sve gradove (“sustavna cjelina jedinstvene organizacije”), odnosno da ne bude izuzetaka kakva je bila odredba prema kojoj su u gradu Zagrebu počasni građani činili zasebno izborništvo.²² Marac je zatražio da

²⁰ “Gradjanski meting”, *Posavska Hrvatska*, I/1894, 29 (28. VII. 1894), 1.

²¹ Skupština je zacijelo održana u jankomirskom svratištu, popularnom okupljalištu Brođana u vlasništvu Zefira Marca. O Jankomiru vidi: Toldi, *Brod na Savi*, 210.

²² Posebno izborništvo sačinjeno od počasnih gradjana postojalo je u Zagrebu, a uvedeno je 1892. godine izmjenama Zakona o uređenju gradskih općina. Ovo izborništvo biralo je jednoga gradskog zastupnika. Smrekar, *Priručnik*, 463. Zamisao o zasebnoj skupini počasnih gradjana koji bi izabirali jednoga gradskog zastupnika potjecala je, prema *Obzoru*, od prvaka Narodne stranke Nikole Crnkovića (Czernkovicha). “Hrvatski sabor”, *Obzor*, XXXV/1894, 148 (30. VI. 1894), 1.

gradske uprave zadrže isključivo tzv. “naravni djelokrug”²³, a da ih se oslobodi “prenesenog djelokruga”²⁴, koji ih “nepravedno opterećuje”.

Treća stavka na koju se Marac osvrnuo bio je izborni red za gradske izbore. Kritizirao je dotadašnji red zasnovan na sustavu klasa i cenzusu, i zahtijevao je da novi zakon “bude osnovan na što široj podlozi ustavne samouprave sa slobodnim obćim pravom glasa, za sve punoljetne na nošenje teretah pozvane obćinare, bez obzira na spol, census ili kake razrede”. Izorno pravo imalo je i nadalje ostati tajno, a zadržati su ga trebale i žene ako predstavljaju samostalnu obitelj ili obrt. Načelnika je, pak, iz svoje sredine trebalo birati gradsko zastupstvo čiji bi zastupnici bili izabrani među neporočnim građanima, a broj bi im bio razmjern broj stanovnika.

Marac je zaključno predložio da se skupštinske zaključke putem gradskog poglavarstva prosljedi Vladi u Zagreb, uz zamolbu da se pri izmjeni Zakona uvažuje zaključci skupštine. Predložio je također da se zaključci prosljede i broskom narodnom zastupniku Eugenu Kumičiću kako bi ih i on iznio u Saboru pri raspravi o dotičnoj Osnovi zakona,²⁵ te da se objave i u novinama, uz poziv drugim gradovima da se ugledaju na broski primjer. Marac je potom skupštini predložio na prihvrat rezoluciju u čijih su šest točaka bile pretočene misli i zahtjevi iz njegova govora. Nazočni su prihvatili tu rezoluciju, nakon čega je riječ ponovno uzeo Marac. Osvrnuo se na glasine prema kojima Vlada promjenom Zakona namjerava osigurati premoć činovništva u gradskim zastupstvima, a navodno također oduzeti pravo zastupstvu imenovanje gradonačelnika kojega bi, naime, izravno imenovala Vlada. Stoga je Marac predložio a skupština prihvatila i drugu rezoluciju u kojoj se izriče prosvjed broskog građanstva protiv svake izmjene Zakona koja ne bi bila u skladu s načelnima izrečenim u prvoj rezoluciji, budući da bi svaku drukčiju izmjenu smatralo ne samo krnjenjem ionako preuske autonomije i prava gradova, već i pogibeljnim korakom k postupnom uništenju svake ustavne slobode u Hrvatskoj.

U nastavku skupštine govorili su još Josip Švehla i Milan Kerdić. Prvi je najprije pozdravio Marčeve nazore i prihvaćene rezolucije, ali je bio mišljenja da bi se ipak moglo i ubuduće zadržati prvo izborništvo (“klasu”) koje je obuhvaćalo one koji su uplašivali najviše iznose poreza “jer da oni, koji najviše poreze plaćaju, neka imaju i neka prava za to”. Kerdić mu je suprotstavio mišljenje po kojemu su ljudi jednaki pred Bogom pa da nije potrebno

²³ Naravni ili vlastiti djelokrug jesu oni poslovi koji se poblize odnose na općinske interese i mogu su potpuno izvesti unutar njihovih granica. Smrekar, *Priručnik*, 455.

²⁴ Preneseni djelokrug poslova obuhvaćao je skrb o obavljanju određenih javnih poslova koje je država povjeravala gradu. *Isto*, 456.

²⁵ Među ostavštinom Eugena Kumičića koja se čuva u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, Odsjeku za povijest hrvatske književnosti, nisam pronašao niti ove rezolucije niti drugih dokumenata koji bi se odnosili na ovu tematiku.

ni drugdje činiti razliku među njima. Kerdić je, nadalje, istaknuo da se u Hrvatskoj želi sve nove uredbe “uredbe udesiti po kalupu magjarskom” i još jednom naglasio da Vlada možda i neće uvažiti rezoluciju, ali da barem oni kao njezini podnositelji neće biti odgovorni “za ono zlo, koje bi se proti našoj volji uvelo”. Skupština je potom još jednom prihvatila obje rezolucije, i predsjednik Benčević ju je zaključio i obećao da će se zauzeti da se zaključci dostave na adrese koje je na prijedlog Z. Marca odredila skupština.

Brodsko gradsko poglavarstvo je rezoluciju zajedno s izvješćem o održanoj skupštini prosljedilo Zemaljskoj vladi u Zagreb, ali je to učinjeno tek 20. rujna, odnosno gotovo dva mjeseca kasnije. Suprotno želi sazivača skupštine, poglavarstvo rezoluciju nije poduprlo zasebnom vlastitom preporkom zaključaka iznesenih u rezoluciji.²⁶

Ono što je posebno upečatljivo jest da tijekom skupštine nijedanput nije spomenut brodski Klub Stranke prava kao sazivač i organizator skupa, niti bilo koja druga stranka. Na taj se način nastojalo skup predstaviti kao inicijativu broskog građanstva, odnosno prikriti izraziti politički karakter.

Skupu su se, po svemu sudeći, doista odazvale uglavnom isključivo pristaše Stranke prava, i *Posavska Hrvatska* nije krila razočaranje slabim odazivom ostalog građanstva. Autor opsežnog izvješća sa skupštine istaknuo je da se nisu odazvale službene osobe, brodski Srbi, ali ni dio uglednih brodskih Hrvata. Na Srbe se ne može računati ni u trenucima najveće pogibelji, rezignirano je zaključio autor kojega se ipak osobito neugodno dojmio bojkot brodskih Hrvata. Bila je riječ o pristašama režimske Narodne stranke koji nisu željeli podržati inicijativu političkih protivnika, i uzalud je autor spomenutog članka isticao da jankomirski skup “nije sazvan u nikoju stranačku svrhu, ako i jest misao za to stvorena u klubu stranke prava i po članovih istog izvedena”. Brođanima koji su bojkotirali skupštinu poručeno je da su pogriješili, a da će rezultat skupštine biti “na diku grada Broda, koji evo prvi preko svjestnog svog gradjanstva digao je glas u obranu narušene autonomije i pravah gradovah, iztaknuv ujedno, kako bi želio da se gradovi u Hrvatskoj preustroje”.

Daljnje brodske reakcije

Početak prosinca 1894. godine sadržaj Vladine Osnove zakona postao je javan, i *Posavska Hrvatska* donijela je u svom broju od 8. prosinca opširne izvode iz Osnove.²⁷ I uvodnik ovoga broja bio je posvećen istoj temi.

²⁶ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Predsjedništvo zemaljske vlade, kut. 489, 3634-1894. Usp. “Gradjanski meting”, *Posavska Hrvatska*, I/1894, 30 (4. VIII. 1894), 1-2; “Proti zak. osnovi o preustroju gradskih obćinah”, *Hrvatska*, 1894, 172 (1. VIII. 1894), 1. Potonje je izvješće preuzeo i *Obzor*. “Meeting Brodjana proti zak. osnovi o preustroju gradskih obćinah”, *Obzor*, XXX/1894, 177 (3. VIII. 1894), 2.

²⁷ “Osnova zakona ob ustroju gradskih obćinah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji”, *Posavska Hrvatska*, I/1894, 48 (8. XII. 1894), 4.

Osnovu zakona kritizirao se više načelno – u smislu izreke *Timeo Danaos et dona ferentes* – a Vladi se konkretno zamjeralo tek pojedine odredbe, poput uskraćivanja statusa grada Karlobagu, Ivaniću, Kostajnici i Rumi te zadržavanje prenesenog djelokruga. Opća ocjena govorila je da si Vlada želi priskrbiti odlučan utjecaj na javni život gradova. Na samom koncu uvodničar je podsjetio na jankomirsku skupštinu i s tim u vezi pozvao brodsko gradsko zastupstvo da – ako već nije – barem podrži zaključke jankomirske skupštine, a po mogućnosti i da se molbom obrati na druge gradove kako bi i oni zajednički poduprli istu stvar.²⁸

Razvidno je da je Vladina Osnova zakona sadržajno ipak bila daleko od crnih slutnji oporbe, uključujući i onu brodske, pa je broj kritika, osvrti i napisa koji su uslijedili po objavi sadržaja Osnove bio manji i bile su uopćenije od onih koje su se javljale u prethodnom razdoblju.

Krajem 1894. godine *Posavska Hrvatska* izvijestila je da je gradsko zastupstvo Karlovca jednoglasno usvojilo zaključak da se odmah uputi prosvjed protiv Zakonske osnove o gradovima i da se zamoli i saborskoga zastupnika izbornoga kotara Karlovac dr. Ivana Banjavčića²⁹ da i u Saboru istupi u istom smjeru. Ova karlovačka inicijativa je krugu oko *Posavske Hrvatske* ujedno poslužila i kao nova prilika za pritisak na čelne osobe vlastitoga grada, pa je ova vijest bila popraćena sljedećim komentarom: “Tako eto Karlovčani, a što Brodjani na to? ili bolje rekuć što brodski gradski otci, nakon građanskim metingom jur usvojenih zaključakah?”³⁰

Početak siječnja 1895. godine *Posavska Hrvatska* ponovno je prozvala brodsko gradsko poglavarstvo, a osobito oporbu u gradskom zastupstvu, još jednom zahtijevajući energičan prosvjed protiv pripremanog Zakona. Brodski tjednik je ovog puta bio ponukan najnovijim zbivanjima u inače režimu lojalnom Osijeku, čije se gradsko zastupstvo usprotivilo preinakama Zakona, i time iznenadilo mnoge, a ogorčilo osječki list *Die Drau* kao i ostale prorežimski opredijeljene krugove.³¹

²⁸ “Osnova zakona za gradove banovine”, *Posavska Hrvatska*, I/1894, 48 (8. XII. 1894), 1-2.

²⁹ Ivan Banjavčić (Barilović kraj Karlovca, 29. V. 1843. – Heidelberg, 7. X. 1913.), političar i dobrotvor. Pravaš, istaknuta osoba karlovačkoga političkog života. Od 1895. do 1903. podnačelnik, zatim do 1908. načelnik. Višnja Flego, “Banjavčić, Ivan”, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1 (Zagreb, 1983), 428-429.

³⁰ “Proti osnovi o uredjenju gradskih obćinah”, *Posavska Hrvatska*, I/1894, 50 (22. XII. 1894.), 2.

³¹ Osječko gradsko zastupstvo je na svojoj sjednici održanoj 28. prosinca 1894. na prijedlog dr. Dragutina Neumana, vode osječke oporbe, s dva glasa većine prihvatilo zaključak kojim se osuđuju “novotarije” nove Osnove zakona. Među manjinom, koja nije podržala Neumanov prijedlog, bili su i gradonačelnik Antun Rotter te predsjednik Sabora Vaso Đurđević. “Čast Osijeku!”, *Hrvatska*, 1895, 3 (4. I. 1895), 2; “Grad Osiek proti novom gradskom zakonu”, *Posavska Hrvatska*, II/1895, 1 (5. I. 1895), 3. “Unser Gemeinderath und die neue Städteordnung”, *Die Drau*, XXVIII/1895, 1 (1. I. 1895), 1.

Brodsko gradsko zastupstvo je na istom mjestu kritizirano ponovno u sljedećem broju, a ovog puta učinio je to nepotpisani autor³² stalne rubrike “Šetnje po Brodu”, koji je to učinio pod dojmom proračunske rasprave održane u gradskom zastupstvu krajem prosinca prethodne godine. Pomišljao je već – kaže – zauvijek baciti svoje pero u Savu, budući da očito nema koristi od pisanja, i kada se – unatoč skupštini u Jankomiru i opetovanim prozi vanjima – gradski oci još uvijek nisu izjasnili protiv Zakona. Priključivanje rezolucijama jankomirske skupštine bilo bi im dovoljno da spase svoju čast, ali njihova šutnja, zaključuje autor, pruža mjesta sumnji je li “gospoda, koja sjede u grad.[skom] vieću, shvaćaju doseg odgovornosti zvanja grad.[skim] zastupnikom prema gradjanom izbornikom”.³³

Slučajno ili ne, na sjednici gradskoga zastupstva održanoj istoga dana, 12. siječnja, dogradonačelnik (“podnačelnik”) Jakob Kohn je po iscrpljenju dnevnoga reda i na osnovi §. 26. gradskog statuta³⁴ usmeno podnio hitni prijedlog da se protiv nove Zakonske osnove na Sabor podnese predstavka s molbom da Sabor novu Osnovu ne primi. Kohn je molio da se prijedlog odmah primi u raspravu budući da je riječ o važnoj i neotklonljivoj stvari, a njegov prijedlog su podržali i gradski zastupnici Koloman Benčević, Josip Cviić, Stjepan pl. Krznarić i Viktor Selinger.³⁵ Gradsko zastupstvo je jednoglasno prihvatilo prijedlog i njegovu hitnost, te odlučilo da se predstavka na Sabor uputi odmah sutradan.³⁶ Sabor je na sjednici održanoj 15. siječnja ovu predstavku zaprimio i proslijedio Odboru za unutarnju zemaljsku upravu i Odboru ad hoc.³⁷

³² Stribor Uzelac Schwendemann neupitnim autorom smatra Milana Kerdića, urednika *Posavske Hrvatske*, pa je stoga ove tekstove kao Kerdićeve članke uvrstio u nedavno objavljenu knjigu *Milan Kerdić i “Posavska Hrvatska”* (Vinkovci, 2007).

³³ “Šetnje po Brodu”, *Posavska Hrvatska*, II/1895, 5 (12. I. 1895), 2.

³⁴ Točka 3. §. 26. glasila je: “Izcrpiv se dnevni red i interpelacije, dolaze na red posebni predlozi. Ovi se moraju predati pismeno i moraju biti potpisani od četvorice gradskih zastupnika. Samo u važnih, neodklonivih slučajevih može se primiti u raspravu i ustmen predlog, ali samo ako ga podupru četiri gradska zastupnika.” *Štatut grada Broda*, 17.

³⁵ Viktor Selinger (Podgorač, 14. X. 1836. - Slavonski Brod, 10. IV. 1906.), trgovac. Ista-knuti član brodskega društvenog i političkog života. Neko vrijeme gradski zastupnik. Sudjelovao u pokretanju osječkoga oporbenog lista *Branislav* 1878. godine. “Zum Ableben Victor Selinger’s”, *Die Drau*, XXXIX/1906, 45 (15. IV. 1906), 6.; Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939.*, prir. Mirko Juraj Mataušić (Zagreb, 2003), 227-228.

³⁶ Kohnov prijedlog u cijelosti je glasio: “Novom osnovom zakona ob uređenju gradskih obćinah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, vriedja se veoma autonomija gradskih obćinah, pa pošto su proti toj osnovi u vlastitom interesu jur drugi gradovi svoje peticije na visoki sabor stavili, to u ime svoje kao i drugovah predlažem, da se i brodske gradsko zastupstvo, smjesta obrati predstavkom pismenom na visoki sabor, da se rećena osnova neprimi, pošto vriedja autonomiju gradskih obćinah.” “Iz sjednice gradskog zastupstva”, *Posavska Hrvatska*, II/1895, 3 (19. I. 1895), 3.; “Iz sjednice gradskog zastupstva u Brodu, držane 12. o. mj.”, *Posavska Hrvatska*, II/1895, 4 (26. I. 1895), 2-3.

³⁷ *SZ*, 1892.-1897., IV. (Zagreb, 1896), 2012.

Saborska rasprava i prihvaćanje Zakona

Ban je Osnovu zakona o ustroju gradskih općina u Hrvatskoj i Slavoniji uputio u Sabor krajem studenoga. Na sjednici održanoj 30. studenoga zastupnici su prihvatili prijedlog Vase Đurđevića, predsjednika Sabora, da se Odbor za unutarnju zemaljsku upravu, kojemu se upućuje ova Zakonska osnova, zbog značaja Osnove proširi Odborom ad hoc od 6 članova.³⁸

Izbor članova u ovaj Odbor bio je na dnevnom redu sjednice od 6. prosinca. Prije nego što se pristupilo glasanju, riječ je zatražio Eugen Kumičić i rekao da je dotična Zakonska osnova “pravi atentat na ustavni razvitak hrvatskoga naroda”. Brodski je zastupnik također u ime pravaških zastupnika izjavio da oni već tada, “kada se čine prvi koraci za oživotvorenje ove osnove”, žele označiti svoje stanovište i da se neće birati u Odbor ad hoc.³⁹ Tako je doista i bilo, i u Odbor ad hoc na kraju je izabrano 5 zastupnika Narodne stranke (Mirko Kršnjavi, dr. Milutin Kukuljević-Sakcinski, dr. Vladimir Nikolić-Podrinjski, Antun Rotter), te 1 zastupnik izvan stranaka (Milan Amruš).⁴⁰

Ovaj je Odbor svoje izvješće o Osnovi zakona podnio početkom veljače 1895.,⁴¹ a glavna saborska rasprava održana je od 15.⁴² do 20. veljače.⁴³ U ime Odbora za unutarnju upravu pojačanoga Odborom ad hoc govorio je njegov izvjestitelj dr. Franjo Spevec, a dan kasnije prijedlog Zakona u ime Vlade obrazložio je predstojnik Odjela za unutarnje poslove Dane Stanković.

Na početku svoga govora Spevec je najavio da će pokušati dokazati kako je neosnovana sva “vika” koja se podizala na Osnovu u brojnim konferencijama, odborima, gradskim zastupstvima i novinama, i to prije nego što je ona bila poznata. Izradu novoga Zakona Spevec je pravdao nužnošću usklađivanja s organizacijom opće javne uprave koja je bila reformirana 1886. godine.⁴⁴ Branio je sve odredbe Osnove zakona, pa tako i §. 34., koji je određivao da izbornici mogu za zastupnika birati samo osobe iz svoga izborništva. Ova odredba je i inače privukla iznimnu pozornost, pa je i jedna stavka iz predstavke osječkoga zastupstva tražila da se ova odredba odbaci, a osobito je zanimljivo da se je i Vladimir Nikolić-Podrinjski, član saborske većine, za rasprave u Odboru usprotivio ovoj ustanovi.⁴⁵ Pri samom kraju svoga govora

³⁸ SZ, 1892.-1897., III, 1644.

³⁹ SZ, 1892.-1897., III, 1659.

⁴⁰ SZ, 1892.-1897., III, 1676.

⁴¹ SZ, 1892.-1897., IV, 2065.

⁴² U *Stenografičkim zapisnicima* pogrešno je otisnuto da je 110. sjednica održana 14. veljače.

⁴³ SZ, 1892.-1897., IV, 2079-2205.

⁴⁴ SZ, 1892.-1897., IV, 2079.

⁴⁵ “Paragraf 34.”, *Hrvatska*, 1895, 31 (7. II. 1895), 1. Ova odredba je zadržana i u sankcioniranom Zakonu bila je sadržana u §. 33.

Spevec se osvrnuo i na predstavke šest gradova (Osijek, Križevci, Požega, Brod, Kostajnica, Ivanić) koje su pristigle na saborsku adresu. O pritužbama sadržanim u tim predstavkama rekao je da su dijelom uvažene putem preinaka koje je predložio Odbor, a dijelom ih je odbacio kao neosnovane (pritužbe gradova na podređivanje županijama, pritužbe Kostajnice i Ivanića koji su gubili status grada, i drugo). Znatniju pozornost posvetio je pritom jedino predstavci osječkoga zastupstva.⁴⁶

Eugen Kumičić nije sudjelovao u raspravi, budući da je saborski klub Stranke prava donio odluku da pravaški zastupnici neće pojedinačno sudjelovati u raspravi, već da će zajednički stav o Osnovi zakona iznijeti Josip Frank. Frank je govorio ukupno četiri sata tijekom dva dana i u svom govoru iznio brojne zamjerke na novu Osnovu zakona, naglašavajući da je osnovni Vladin cilj prevlast Narodne stranke u gradovima. Ban Khuen-Héderváry osobno je u ime većine branio Osnovu i odbacio sve oporbene prigovore, a također se, podrugljivo i slavodobitno, osvrnuo i na brojne oporbene kritike koje su prethodile objavljivanju Osnove zakona.⁴⁷ Khuenov govor bio je popraćen brojnim upadicama od strane pravaških zastupnika, pri čemu se osobito istaknuo Eugen Kumičić.⁴⁸

Sabor je na sjednici od 21. veljače Osnovu prihvatio za podlogu specijalne rasprave. Nakon ove rasprave Osnova je napokon na sjednici od 11. ožujka prihvaćena i upućena Vladi, kako bi bila dostavljena na potvrdu.⁴⁹ Oporba nije sudjelovala pri trećem čitanju i izglasavanju Osnove zakona, a idućih je dana dovodila u sumnju pravovaljanost čina izglasavanja, tvrdeći da u sabornici u tom trenutku nije bilo dovoljno zastupnika.⁵⁰

Izlaganje dr. Franje Speveca “pohvaljeno” je od strane brodske *Posavske Hrvatske* koja je pisala da se “mora priznati da je dr. Spevec uložio svu pomnju kako da lošu robu svoga gospodara što boljom prikaže”.⁵¹

⁴⁶ SZ, IV, 2091-2092.

⁴⁷ Khuen je rekao: “Kad se nagovieštalo, da će ova osnova izaći, pisalo se je, da će se porušiti i zadnji bedemi ustava, jer se je mislilo, da čovjek kao ja, koji sam pozvan po mišljenju naše opozicije, da rušim sve, što je valjano, da ću iznieti takovu osnovu, koja će sve srušiti – a kad su gospoda čitala tu osnovu, mislim, bila su razočarana, i kad je bila pročitana u odboru i popravljena, mislim, da su još jače razočarana bila.” SZ, IV, 2152.

⁴⁸ Na jedan od brojnih prigovora Khuen je Kumičiću odgovorio da on, Kumičić, nikada neće biti zadovoljan, pa ni kada bi on, Khuen, uzeo “mač u ruke proti Magjarom”. SZ, IV, 2157.

⁴⁹ SZ, 1892.-1897., IV, 2209., 2262.

⁵⁰ Na početku sporne sjednice od 11. ožujka bila je utvrđena prisutnost 35 zastupnika, što je bilo dovoljno za izglasavanje zaključka, ali su pravaši i Pavle Jovanović kasnije tvrdili da je Jovanović prije trećeg čitanja napustio sabornicu, te da nije bio prisutan izglasavanju Osnove. Saborska većina je odbacila ove prigovore, a kralj je Osnovu potvrdio 21. lipnja iste godine. SZ, 1892.-1897., IV, 2275-2276, 2302-2303, 2360-2367, 2426.

⁵¹ “Iz hrvatskog sabora u Zagrebu”, *Posavska Hrvatska*, II/1895, 8 (23. II. 1895), 2. I zagrebačka *Hrvatska* kritizirala je Speveca i njegovo je obrazloženje Zakona ocijenila izrazi-

O saborskim sjednicama na kojima se odlučivalo o Zakonu o uređenju gradova *Posavska Hrvatska* pisala je tek početkom travnja. Bez ulaženja u detalje burne rasprave koja je prethodila donošenju Zakona, naglasak je stavljen na spornu valjanost Zakona i pažnja je posvećena interpelaciji dr. Josipa Franka od 16. ožujka u kojoj je ovaj tražio da zaključak o prihvaćanju Zakona ne bude prihvaćen i ne bude podnesen na potvrdu kralju Franji Josipu, budući da je povrijeđen §. 16. Zakona o uređenju Sabora iz 1870. godine, i budući da Zakon nema pravnu snagu.⁵²

Novim Zakonom o uređenju gradskih općina uređeni su ustroj i položaj gradova sukladno reorganizaciji upravno-političkog ustroja banske Hrvatske iz 1886. godine i ovaj je Zakon ostao na snazi do sloma Monarhije.

Najvažnija novina novog Zakona bila je podjela dotadašnjih gradova u tri skupine: gradovi Zagreb, Varaždin, Osijek i Zemun imali su položaj županije i bili su i nadalje izravno podvrgnuti Vladi, trinaest manjih gradova (Senj, Bakar, Sisak, Karlovac, Petrinja, Bjelovar, Križevci, Koprivnica, Mitrovica, Brod, Požega, Petrovaradin i Karlovci) dobilo je status kotara i podređeni su županijama, a Karlobag, Kostajnica, Ruma i Ivanić izgubili su status grada, bili su podređeni kotarevima i uređeni prema zak. čl. XVI. "ob uređenju občina i trgovišta" iz 1870. godine.⁵³

Novi Zakon ne samo da nije prihvatio demokratizaciju izbornog prava sadržanu u šestoj točki spomenute rezolucije (u kojoj je traženo da se gradsko zastupstvo ima birati "slobodnim izborom, svih punoljetnih neporočnih obćinarah bez razlike na spol, u koliko ženskinja predstavlja samostalno obitelj, ili obrt, tajnim glasovanjem, bez razlike na klase i poreze"), već je u tom smislu predstavljao i korak natrag budući da je njime ograničeno izborno pravo na muškarce, odnosno ukinuto je aktivno izborno pravo za žene. Izborno je pravo i nadalje bilo ograničeno poreznim cenzusom, a način glasanja ostao je posve nepromijenjen i u novom Zakonu, pa je glasanje i nadalje bilo javno i pismeno, uz mogućnost usmenog glasanja.⁵⁴

Kako je već rečeno, grad Brod bio je u drugoj skupini od trinaest gradova koji su zadobili položaj kotara i bili podređeni županijama. Ovi su grado-

ma poput "profesorsko politikanstvo" i "ukočeno profesorstvo". "Razprava o gradskom redu", *Hrvatska*, 1895, 41 (19. II. 1895), 1.

⁵² "Osvrt na hrvatski sabor u Zagrebu", *Posavska Hrvatska*, II/1895, 14 (6. IV. 1895), 3-4.

⁵³ Čepulo, "Položaj i ustroj", 117. Usp. Ferdo Čulinović, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka. Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Istra, Srpska Vojvodina, Slovenija, Bosna i Hercegovina* (Zagreb, 1956), 139-140.

⁵⁴ Ova odredba je identična u §. 36. Zakona i §. 38. novoga Zakona i glasi: "Izbor je javan, glasuje se redovito glasovnicama, nu slobodno je svakomu izborniku i ustmeno glasovati. Glasovnice stavlja u izbornu žaru pred izbornim odborom a ustmene upisuje perovođa odbora u izborni zapisnik." "Zakon od 21. lipnja 1895., ob ustroju gradskih občinah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji", *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, godina 1895., komad IX, br. 34, 228.

vi i nadalje zadržavali dva izborništva, a Vlada im je Osnovom zakona namjeravala prepustiti pravo da svojim gradskim statutima, uz prethodnu Vladinu potvrdu tih statuta, sami grupiraju ta izborništva. Saborski je odbor, međutim, posve izmijenio ove ustanove Osnove zakona i Zakon je na koncu točno određivao sastav ovih izborništava i za ovu skupinu gradova.⁵⁵ Izborništva su formirana tako da su zbrojeni svi porezni iznosi prema posljednjem poreznom popisu, ukupni dobiveni iznos bio podijeljen na dva dijela, te prema tome bili određivani veći porezovnici koji su činili prvo izborništvo, i manji porezovnici koji su činili drugo izborništvo. Posebnu skupinu činili su činovništvo i inteligencija⁵⁶ i oni su bili raspoređivani u ova izborništva prema uplaćenom porezu odnosno tecivarini.⁵⁷

Broj članova gradskog zastupstva bio je pretežno razmjernan broju stanovništva,⁵⁸ i Brod je, kao i ranije, imao dvadeset gradskih zastupnika. Novi Zakon ukidao je mogućnost posebnog izborništva za počasne građane,⁵⁹ a gradovi su i nadalje zadržavali preneseni djelokrug.

Usporedba novog Zakona s rezolucijama brodske građanske skupštine od 29. srpnja 1894., kao i drugim željama brodskih pravaša izraženima na toj skupštini i na stranicama *Posavske Hrvatske* pokazuje da je Zakon tek manjim dijelom uvažavao brodske “direktive”, ali i da je i nadalje – protivno strahovanjima brodskih pravaša – ostavljao dovoljno prostora za oporbene uspjehe na izborima za gradsko zastupstvo.

Da je tomu tako, pokazalo se je ujesen iste, 1895., godine i u sâmom Brodu: na izborima za gradsko zastupstvo održanima u listopadu uvjerljivom su većinom izabrani pristaše Stranke prava. Za novoga brodske gradonačel-

⁵⁵ SZ, 1892.-1897., IV, 2083.

⁵⁶ Bili su to: “Stalno namješteni aktivni i umirovljeni državni, zemaljski i občinski činovnici, ravnatelji, profesori i učitelji svihkolikih državnih, zemaljskih i občinskih učilišta te konfesionalnih škola, zatim docenti i doktori svih fakulteta, članovi jugoslavenske akademije znanostih i umjetnostih; nadalje stalno namješteni svjetovni svećenici i predstojnici samostanah svih kršćanskih vjeroizpovjestih te židovski rabini; nadalje odvjetnici i kr.[aljevski] javni bilježnici pak i tehničari, koji su stekli akademički stepen ili diplom na kojem austro-ugarskom učilištu, pomorski kapetani trgovačkih brodova, koji imaju povelju i napokon umirovljeni vojnički častnici i činovnici.” “Zakon od 21. lipnja 1895.,” 223-224.

⁵⁷ Od pripadnika činovništva i inteligencije imali su se “uvrstiti u prvo izborništvo, u koliko već po inom svojem porezu ne spadaju unj, oni, koji plaćaju u gradu Belovaru, Mitrovici, Petrinji i Požegi najmanje 30. for. tecivarine IV. razreda zajedno s prirezom; u ostalih gradovih oni, koji plaćaju najmanje 10 for. tecivarine V. razreda zajedno s prirezom”. “Zakon od 21. lipnja 1895.,” 226.

⁵⁸ Zagreb je imao 50, Osijek 40, Varaždin i Zemun 30 gradskih zastupnika, a za ostale gradove Zakon je propisivao da oni do 2000 stanovnika imaju 12 zastupnika, gradovi sa 2000-4000 stanovnika 16 zastupnika, gradovi sa 4000-6000 stanovnika 20 zastupnika, te gradovi s više od 6000 stanovnika 24 gradska zastupnika. *Isto*, 223.

⁵⁹ Franjo Spevec je u Saboru obrazložio da je “začastno gradjanstvo samo [...] odlika, čast, koja im nenalaže nikakovih dužnostih, pa zato netreba ni da podaje prava”, te da je bilo i zloporaba ovog prava. SZ, 1892.-1897., IV, 2082.

nika izabran je pravaš, umirovljeni kapetan Dragutin Piskur. Za njega je glasalo šesnaest članova novoizabranoga gradskog zastupstva, dok je protukandidat Vatroslav Brlić dobio tri glasa.⁶⁰

Novi brodski gradski statut

Prema §. 5. novoga Zakona gradske općine bile su obvezane na sastavljanje statuta o svom unutarnjem ustroju i poslovanju, te predlaganje istoga na odobrenje Zemaljskoj vladi u Zagrebu – Odjelu za unutarnje poslove. Naredba Vladina Odjela za unutarnje poslove od 28. lipnja 1895. određivala je da gradovi dotične statute imaju predati najkasnije tri mjeseca nakon konstituiranja gradskog zastupstva.⁶¹

Na sjednici brodskoga gradskog zastupstva održanoj 28. studenog 1895. izabran je Odbor za izradu gradskog statuta, a činili su ga zastupnici Mijo Heim, dr. Vatroslav Brlić, Zefir Marac, Jakob Kohn i Stjepan pl. Horvath.⁶² Izrada statuta značajno je premašila zadani rok od tri mjeseca i Odbor za izradu statuta predao ga je gradskom zastupstvu tek 20. kolovoza 1896. godine. Statut je dopunilo i prihvatilo gradsko zastupstvo, i bio je konačno odobren po Vladinu Odjelu za unutarnje poslove otpisom od 29. studenog 1896. br. 67.767.⁶³

Zaključak

Najave novih izmjena Zakona o uređenju gradskih općina 1894. godine naišle su na neodobravanje cjelokupne oporbe u Banskoj Hrvatskoj, budući da se smatralo da će i nove izmjene biti nastavak dotadašnje zakonodavne prakse, odnosno da će se nastojati dodatno ograničiti mogućnost oporbenih uspjeha na gradskim izborima. Protiv izmjena postojećeg Zakona bili su također, neovisno o svojim političkim nazorima, i predstavnici gradova kojima je novi Zakon uskraćivao taj status.

Vlada je ipak ovim izmjenama prvenstveno namjeravala gradsko zakonodavstvo uskladiti s obuhvatnom reorganizacijom upravno-političkog ustroja provedenom 1886. godine. Željelo se, također, otkloniti vidljive nedostatke Zakona iz 1881. godine te podređivanjem dijela gradova županijama i

⁶⁰ “Oglasi”, *Posavska Hrvatska*, II/1895, 40 (5. X. 1895), 4; “Poslije gradskih izborah”, *Posavska Hrvatska*, II/1895, 41 (12. X. 1895), 1-2; “Konstituiranje novog zastupstva i izbor načelnika”, *Posavska Hrvatska*, II/1895, 44 (2. XI. 1895), 3; “Izpravak”, *Posavska Hrvatska*, II/1895, 45 (9. XI. 1895), 3.

⁶¹ “Zakon od 21. lipnja 1895.”, 220.; Smrekar, *Priručnik*, 468.

⁶² “Izvješće sjednice grad. zastupstva u Brodu na Savi obdržavane d[n]e 28. studena”, *Posavska Hrvatska*, II/1895, 48 (30. XI. 1895), 4.

⁶³ *Štatur grada Broda ob uređenju gradske uprave* (Brod na Savi, 1897), 27-28; Smrekar, *Priručnik*, 468.

kotarevima rasteretiti Vladu. U tom su smislu Vladina Osnova zakona i konačni oblik Zakona bili daleko od crnih slutnji oporbe.

Strahujući da se priprema novo presizanje središta u prostor gradske samouprave, otpor su pružili i Brođani. Političku akciju u Brodu vodio je mjesni Klub Stranke prava, potvrdivši se i ovom prigodom kao najsnažnija i najbolje organizirana stranačka organizacija u Brodu. Organizirana je vrlo uspješna javna građanska skupština na kojoj je usvojena rezolucija s vrlo jasno izraženim zahtjevima glede novoga Zakona o uređenju gradskih općina. Brodski pravaši tražili su ponajprije dodatno proširenje gradske autonomije i zamašnu demokratizaciju izbornoga prava, a ti zahtjevi nisu imali izgleda za uspjeh ne samo tada, nego i u dužem narednom razdoblju.

Novim Zakonom Brod više nije bio podređen izravno Vladi u Zagrebu već Požeškoj županiji, a Vlada je u izbornu pravo značajno intervenirala ukidanjem aktivnoga izbornog prava za žene. Potonjim se, ipak, nije nastojalo ograničiti mogućnost oporbenih uspjeha na gradskim izborima, pa je i novi zakon dopuštao da do izražaja dođe volja naroda i da većinu u gradskim zastupstvima polučiti oporba. Upravo to se dogodilo i u Brodu na izborima održanima ujesen 1895. godine kada je uvjerljivu pobjedu ostvarila Stranka prava.

Nezahvalno je procjenjivati u kolikoj su mjeri brodski zahtjevi kao i druga slična reagiranja u Banskoj Hrvatskoj mogla utjecati na konačni izgled Zakona o uređenju gradskih općina, no nema sumnje da su i ovi politički istupi pripomogli brodskim pravašima da se prometnu u prvu političku snagu u gradu na Savi, što će – kako će se kasnije pokazati – i ostati kroz dugo razdoblje.

Prilog: Rezolucija brodske građanske skupštine od 29. srpnja 1895.

Rezolucija

I. Na javnoj skupštini u Jankomiru, dne 29 lipnja 1894, sakupljeno građanstvo grada Broda izražuje želju, da predložiti se imajuća saboru zak. osnova bude sustavna cjelina jedinstvene organizacije jednake za sve gradove po Hrvatskoj na temelju sliedećih glavnih načelah:

- 1.) Što šira ustavna samouprava
- 2.) Ograničenje djelokruga autonomne jurisdikcije s uprave ima lih naravni djelokrug bez t. z. prenešena djelokruga
- 3.) Uprava gradska odgovara zastupstvu i stoji pod nadzorom vlade
- 4.) Broj gradskih zastupnikah odgovara razmjeru pučanstva
- 5.) Zastupstvo gradsko bira se iz neporočnih gradjanah slobodnim izborom, svih punoljetnih neporočnih obćinarah bez razlike na spol, ukoliko ženskinja predstavlja samostalno obitelj, ili obrt, tajnim glasovanjem, bez razlike na klase i poreze
- 6.) Načelnika bira iz svoje sredine gradsko zastupstvo.

II. S razloga što se uslied javnosti pronešenih glasovah o smjeru i duhu preinakah koje se saboru predložiti kane, med gradjanstvom pojavila bojazan, da se timi preinakami kani onemogućiti, da kod izbora za gradsko zastupstvo i gradovih po Hrvatskoj prava volja gradjanstva, dojde do uvažanja, smatra ova skupština, za umjestno u ime cielog gradjanstva grada Broda na ovi način najodlučnije prosvjedovati proti ovakoj preinaki zakonah, ob uredjenju gradovah po Hrvatskoj, koja nebi sudarala sa izvrženima u zaključku pod I obćenitima načeli, nazrievajuć u ovakoj drugačijoj premoći ne samo krnenje i ovako preuzke sadanje autonomije gradovah i šnjom skopćanih pravah gradjanah, već i pogibeljan korak za postepeno ugušenje svake ustavne slobode u Hrvatskoj.

Summary

SLAVONSKI BROD AND THE ACT ON THE ORGANIZATION OF TOWN DISTRICTS FROM 1895

The preparation of the amendments to the Act on the Organization of Town Districts from 1881 began in the spring of 1894. The Act had been amended before and the amendments introduced in 1886, soon after Dragutin Khuen-Héderváry's arrival to the Viceroy (Ban) position, introducing centralization and restricting the towns' autonomy, were particularly important. The announcements of new amendments in 1894 were received with disapproval by the opposition, who felt that the new amendments would continue the past legislative practice and attempt to restrict the chances of the opposition's success in town elections even further. Representatives of towns who were denied town status by the new Act were also against it regardless of their political views.

The Government's primary intent was to use the amendments to approximate the town legislation with the extensive reorganization of the administrative and political system carried out in 1886. They also wanted to eliminate the visible drawbacks of the 1881 Act and disburden the Government by subordinating some of the towns to counties and districts. In this sense the Government's draft of the Act and the Act's final form were far away from the opposition's forebodings.

Fearing that the center was preparing to infringe once again upon the town self-government's jurisdictions, citizens of Brod stood up against the amendments. The local club of the Party of Right was in charge of the political action in Brod, reasserting itself as the strongest and the best-organized party organization in Brod. They organized a very successful public citizen assembly at which a resolution was adopted with very clearly formulated demands concerning the new Act on the Organization of Town Districts. Brod's rightists demanded primarily the town's autonomy to be further expanded and the election law to be made considerably more democratic. Their demands had no chance of success at the moment and no chance of success in a longer run either.

The new Act subordinated Brod to the County of Požega instead of subordinating it directly to the Government in Zagreb, and the Government made a considerable intervention in the election law by abolishing active voting right for women. However, there was no attempt to restrict the chance of the opposition's successes in town elections with the latter and the new Act allowed the will of the people to be manifested and the opposition to win the majority at town councils. That was exactly what happened in Brod in the election held in the autumn of 1895 when the Party of Right won a sweeping victory.

Trying to estimate to which extent Brod's demands and other similar reactions in Ban's Croatia (Banska Hrvatska) could have influenced the final form of the Act on the Organization of Town Districts is an unthankful task, but there is no doubt that such political actions helped the Party of Right in Brod to grow into the first political power in the town on the Sava, which – as time was going to show – they were going to remain throughout a long period of time.

(Sažetak prevela: Ana Levak Sabolović)

Key words: Slavonski Brod, Croatian Party of Right, Act on the Organization of Town Districts (1895).